

Харкевич Г.І. – канд. філол. наук,
старший викладач кафедри іноземних мов
факультету міжнародних відносин
Волинського національного
університету імені Лесі Українки

**Текстове втілення тривожних станів персонажа в англomовній
художній прозі: психофізіологічний аспект**

*Роботу виконано на кафедрі іноземних
мов факультету міжнародних відносин
ВНУ імені Лесі Українки*

У статті розглядаються лінгвокогнітивні механізми текстового втілення тривожних станів персонажа: тривожно-боязкого/ гальмівного/ фатального. На специфіку трьох різновидів тривоги як психічного стану персонажа вказують описи психофізіологічних виявів тривожності, які відображають особливості акцентуації тих чи інших рис особистості.

Ключові слова: емоційний стан, стан тривоги, тривожність, іконічні сигнали, символічні сигнали, концептуальна метафора.

Kharkevich G.I. Personage Anxiety Representation in English Fiction: Psycho-Physiological Aspect. This article focuses on cognitive mechanisms of personage anxiety disorders representation. Three types of anxiety as personage mental disorders specified through psycho-physiological manifestations have been revealed.

Key words: emotional state, anxiety, anxiety disorders, icons, symbols, conceptual metaphor.

Емоційний стан тривоги як психологічне, когнітивне і фізіологічне явище привертає увагу науковців різних галузей. Ініціатива у постановці питання про причини, характер та перебіг стану тривоги належить психологам [1; 6; 8], які наголошують на невизначеності поняття тривоги, що охоплює відповідний емоційний стан і навіть рису особистості. Саме тривожність як схильність індивіда до тривалих переживань стану тривоги характеризує дискурс так званих акцентуйованих мовних особистостей [5], у яких, за К.Леонгардом, загострюються риси характеру й темпераменту, стаючи виразнішими в негативному плані [там само, 15]. Відомо, що у художній прозі в якості персонажів часто виступають саме такі особистості.

Різноманітність трактувань стану тривоги ускладнює вивчення мовних засобів відтворення цього стану. Існують лише фрагментарні лінгвістичні розвідки зазначеної проблематики. Зокрема, мовний аспект тривоги розглядався А.Вежбицькою при аналізі концепту ANGST (нім. страх) через зіставлення лексики і прагматики [3, 44-118], а також О.Л.Бессоновою при виокремленні рівнів ієрархії цінностей мовної спільноти, де тривога (UNEASINESS, ANXIETY, CONCERN) входить до групи сенсорних цінностей [2, 81].

Механізми розгортання тривожних станів у їх текстовому втіленні, розуміння яких є важливим для окреслення основних рис акцентуєваних особистостей, не знайшли свого розгляду в лінгвістиці та лінгвопоетиці, що й визначає **актуальність** цієї статті. **Метою** статті є встановлення лінгвокогнітивних механізмів текстового втілення психофізіологічних виявів тривожності як риси особистості персонажа художнього твору. Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**: виявити способи відображення тривожних станів персонажа в художньому тексті; описати психофізіологічні вияви текстового втілення тривожності як риси особистості персонажа.

З метою дослідження особливостей текстового втілення тривожності персонажа в ракурсі проблематики акцентуєваних особистостей були відібрані романи, у яких тривожність як риса особистості може розвиватися трьома шляхами: 1) через усвідомлення персонажем небезпеки перебування в стані тривоги та пошук виходу з цього стану (самостійно, за допомогою друзів, психоаналітиків тощо), що асоціюється з тривожно-боязким станом (за К.Леонгардом); 2) через неусвідомлення небезпеки стану тривоги на тлі відсутності спроб виходу з нього, що відповідає тривожно-гальмівному стану (за К.Леонгардом); 3) через усвідомлення небезпеки стану тривоги разом з відсутністю бажання виходу з нього аж до спроб самогубства, що корелює з тривожно-фатальним станом. Розглянемо детальніше текстові прояви кожного із зазначених різновидів тривожності як риси особистості персонажа.

I. У нашому дослідженні під **тривожно-боязким** розуміємо такий тривожний стан, який виявляється у підвищеній збудженості персонажа, що впливає на логіку і тривалість роздумів персонажа при прийнятті важливих рішень. Усвідомлення стану тривоги персонажем передається у художньому тексті через метафоричні і неметафоричні описи роздумів героїв. Неусвідомлені вияви тривоги зображуються через описи спонтанної поведінки персонажів і підсвідомі метафоричні образи, що пов'язані з описами снів.

Специфіка текстового втілення тривожно-боязкого стану досліджувалася нами на матеріалі двох романів – роману Д.Лоджа “Therapy” (“Лікування”) і роману Дж.Росснер “August” (“Серпень”). Вибір цих творів зумовлений тим, що їх головні герої, перебуваючи у тривалому тривожному стані, нарешті виходять із нього, хоча й за допомогою психоаналітика.

Аналіз цих та інших романів здійснювався з опорою на такі процедури: виокремлення фрагментів тексту, що відображають психофізіологічні вияви тривожного стану персонажа, встановлення текстових сигналів наявності цього стану в персонажа та ідентифікація відповідних параметрів, задіяних у відтворенні тривожного стану.

Психофізіологічні вияви тривожно-боязкого стану асоціюються у досліджуваних романах із роздратованістю персонажа. Про роздратованість свідчать текстові вказівки на певні емоційні реакції, що супроводжують мовленнєву поведінку персонажа (зміна тембру голосу, крик, плач тощо), або ті чинники, які призводять до порушення сну. Роздратованість можна тлумачити як прояв нестійкості емоційного стану персонажа і, відповідно, його тілесної і психічної хворобливості.

Зазначимо, що для цього різновиду тривожного стану характерними є модуляції голосу, оскільки персонаж хоче привернути увагу до свого стану, хоче отримати пораду чи допомогу, але боїться про це сказати прямо, іноді намагається навіть приховати свій стан. Порівняйте:

Two spasms in the knee while I was writing this, one sharp enough to make me cry out (Lodge, 69); *The caller was Dawn, who asked in a trembling voice if the doctor had gotten her message* (Rossner, 527).

У наведених вище прикладах тривожно-боязкий стан героїв, викликаний їх боязною появи болю, видають неконтрольовані зміни голосу: викрик (*cry out*) і тремтіння (*a trembling voice*).

Позитивні та негативні зміни на психічному рівні тривожно-боязких персонажів яскраво маніфестуються через описи сну. Так, у романі Д.Лоджа “Therapy” безсоння, прокидання уві сні не сприяють відновленню фізичних сил головного героя, підірваних постійною тривою, а отже, понижують його працездатність та погіршують фізичний стан. Наприклад:

I woke at 3.05 with my brain churning like a cement-mixer, anxieties like sharp pebbles in a general grey sludge of Dread, and spent the next few hours in a shallow dozing state, dropping off and waking again with the fleeting sensation of having been in a dream without being able to remember what it was. I wake gasping for breath, my heart pounding, like a diver surfacing (Lodge, 100).

У цьому романі сновидіння репрезентується як таке, що не запам’ятовується (*without being able to remember what it was*), оскільки неглибока дрімота, яка супроводжується засинанням і знову прокиданням – *a shallow dozing state, dropping off and waking again*, не дозволяє герою заглибитися у сновидіння. У той же час робота мозку в період між прокиданням і засинанням протягом усього роману порівнюється з ритмічним рухом, крутінням, що образно представлено у наведеному вище прикладі як порівняння з роботою бетонозмішувача (*my brain churning like a cement-mixer*). Тривожно-боязкий стан, таким чином, усвідомлюється персонажем як *машина*, у якій тривога є ніби каміння (*sharp pebbles*), яке крутиться.

Цікавим виявилось те, що, на відміну від героя роману Д.Лоджа “Therapy”, головна героїня роману Дж.Росснер “August” на певному етапі, а саме на етапі виходу з тривожно-боязкого стану, починає запам’ятовувати сни. У снах героїня

ніби потрапляє в інший світ, який знаходиться на межі чи за межею реальності, що дозволяє бачити віщі сни, осмислення яких підказує, як налагодити “життя наяву” [7, 23]. Наприклад:

The inhabitants still couldn't understand earth language but Dawn had begun to learn theirs. Dawn thought the dream was sort of amusing because the more people she got to know in Washington, the more she found they spoke what she'd thought of as being the language of this room (Rossner, 553).

У цьому прикладі сон описується як налагодження контактів героїнею з мешканцями нібито іншої планети через розуміння і визнання мови тих, хто її оточує (*couldn't understand earth language but Dawn had begun to learn theirs ... the language of this room*), що свідчить про позитивні зміни у її емоційно-психічному стані. Характер сну персонажів, таким чином, має певний вияв:

Таблиця 1

Характер сну тривожно-боязких персонажів

Художній твір	Д.Лоджа “Therapy”	Дж.Роснер “August”
Характер сну		
безсоння	a restless night (82); lay awake for hours (82); couldn't get back to sleep (24); he hasn't had any proper sleep (140).	couldn't go back to sleep (494).
прокидання уві сні	jerked awake at 2.30 (82); I wake up in the middle of the night (35).	—
наявність / відсутність нічних жахів	nightmares are about the only thing I don't have (4).	had a succession of nightmares that had diminished in intensity (114).
наявність / відсутність сновидіння	I never did dream much (4); lapsed into a dreamless coma (100).	—
незапам'ятовування сновидінь	I don't remember my dreams (4).	I had a bad dream. I don't remember what it was (494).

У двох досліджуваних романах персонажі зазнають безсоння, прокидань уві сні, сновидінь з нічними жахами і без них, які можуть не запам'ятовуватися, неглибокої дрімоти. Безсоння і дрімота без сновидіння не покращують психічний та фізичний стан персонажа, а лише погіршують його, тобто чинять негативний вплив на тривожно-боязкого персонажа. Приємні сновидіння допомагають зрівноважувати різноманітні позитивні та негативні впливи, яких зазнають персонажі в тривожно-боязкому стані в свідомому житті.

Психофізіологічні зміни, таким чином, вимальовують такі характерні риси тривожно-боязкого стану, як постійна боязнь і роздратованість, які свідчать про нестійкий емоційний стан персонажа, його неврівноваженість, що відбивається на його фізичній хворобливості. Описи модуляцій голосу, нервових нападів поєднуються з образно-асоціативним представленням цього стану як машини та невідомої планети.

II. Під тривожно-гальмівним станом розуміємо не чітко виражений, проте тривалий та болісний тривожний стан, що проявляється у нездійснених фантазіях персонажа, його маячних ідеях. Цей хворобливий стан знаходить свою маніфестацію зовні, як правило, через міміку, вираз обличчя, а внутрішньо через замкненість персонажів у собі.

Для аналізу були відібрані два романи, де герої є акцентуєваними особистостями і вважаються суспільством божевільними. У романі К.Кізі "One Flew over the Cuckoo's Nest" ("Політ над гніздом зозулі") події відбуваються у психіатричній лікарні, де йде жорстока боротьба персонажів за виживання. У романі Дж.Фаулза "The French Lieutenant's Woman" ("Жінка французького лейтенанта") головна героїня Сара Вудраф страждає приступами меланхолії через своє відсторонення від світу.

Психофізіологічні вияви тривожно-гальмівного стану мають суперечливий характер. З одного боку, персонаж, зазнаючи цього стану, відчувається обділеним любов'ю і теплом, що виражається у його погляді, а також через фантастичні сні. З іншого боку, незважаючи на замкненість, персонаж, на відміну від тривожно-

боязкого стану, не приховує свій стан, а навпаки, виявляє його, намагаючись повернути до себе увагу, схилити на свій бік оточуючих, провокуючи їх поглядом, у якому є докір, благання. Так, власне погляд героїні роману Дж.Фаулза “The French Lieutenant’s Woman” засвідчує її страждання, моральні і фізичні. Наприклад:

She was staring back over her shoulder at him. Her look through it still suggested some of the old universal reproach, now held an intensity that was far more of appeal. Her eyes were anguished and anguishing; an outrage in them, a weakness abominably raped (Fowles, 122).

Докір (*reproach*), що свідчить про легку вразливість, переростає у благання (*appeal*), муку (*anguishing*), за якими стоїть образа (*outrage*).

Психічним виявом тривожно-гальмівного стану є опис неймовірних сновидінь персонажів, у яких відбивається їхня образа за те, що вони обділені увагою суспільства. Яскравість цих сновидінь дозволяє зробити припущення щодо активізації уяви персонажа, яка нібито компенсує його замкненість у собі. Зазначимо, що сновидіння створює нові, штучні, відсутні в реальному житті образи з усіма нісенітницями та ілюзіями [4, 74], а у домислах і фантазіях створюються нові моделі світу [9, 14]. Підсвідомо персонаж розуміє, що щось у його житті відбувається не так, проте свідомо відмовляється прийняти це. Наприклад:

Just as I get the sheet untied, the floor starts sliding forward with a little jolt. Some kind of castors under it I can’t hear. I can’t even hear the guys around me breathing, and I realize all of a sudden it’s because that drumming’s gradually got so loud I can’t hear anything else. We must be square in the middle of it. I go to clawing at that damned sheet tied across me and just about have it loose when a whole wall slides up, reveals a huge room of endless machines stretching clear out of sight, swarming with sweating, shirtless men running up and down catwalks, faces blank and dreamy in firelight thrown from a hundred blast furnaces. Huge brass tubes disappear upward in the dark. Wires run to transformers out of sight. Grease and cinders catch on

everything, staining the couplings and motors and dynamos red and coal black (Kesey, 111-112).

У цьому прикладі тривожно-гальмівний стан відтворюється через асоціації з величезною кімнатою, що заповнена машинами (*huge room of endless machines*) та чоловіками з пустими, примарливими обличчями (*faces blank and dreamy*). Уві сні герой ніби бачить різні машини, зокрема ті, що випускають туман і приводяться у рух моторами, механізмами, які навіють жорстокість. Роздмухані печі (*blast furnaces*) несуть смерть і ненависть. Крім цього, уявно героя переслідує шум, барабанний бій, що наростає (*drumming's gradually*), тобто у нього з'являється звуковий образ. Отже, відбувається заміна важливого для героя асоціаціями, де тривожно-гальмівний стан усвідомлюється персонажем, як величезний механізм, що приводить у рух усе навкруги.

Погляд персонажа, у якому віддзеркалюються докір, образа, слабкість, благаання, страждання тощо, маніфестує уявну і справжню слабкість персонажа. Компенсацією виступають сновидіння, де персонаж переслідується величезними машинами та наростаючим звуком. Активна діяльність персонажа в пошуку кращого життя через ігнорування інтересів оточення визначає його життєве кредо – досягнення поставленої мети обманними діями.

III. Тривожно-фатальний стан пов'язаний з втратою персонажем інтересу до життя через відчуття ним вичерпаності своїх життєвих сил та неможливості досягнення поставлених цілей. Цей тривожний стан відзначається нав'язливими думками та психічною хворобливістю, які можуть призводити до трагічних наслідків – смерті персонажа. Унаслідок травмуючих подій, пережити які персонаж не хоче і не може, але й водночас, які його надихають на творчість, у нього з'являється усвідомленість життєвої реальності, початку і кінця людського життя.

Специфіка текстового втілення тривожно-фатального стану персонажа досліджується нами з романів В.Стайрона “*Sophie's Choice*” (“Вибір Софії”) та

І.Стоуна “Lust for Life” (“Жага до життя”), де персонажі, зазнаючи цього стану, вдаються до самогубства.

Інтенсивність тривожно-фатального стану призводить до виснаженості нервової системи персонажа. У результаті цього персонаж не може контролювати свої дії, його охоплюють почуття безвихідності, провини, а також виснаженості, втомленості та самотності. Самотність постає у результаті безнадійної боротьби за своє місце під сонцем. Ці почуття репрезентують у тексті описово та концептуалізуються метафорично.

У досліджуваних романах на перший план виходять неконтрольовані фізіологічні вияви: плач та нервозність, супровідним виявом яких є головні болі. Усвідомлене почуття наближення загибелі робить гострішим почуття безвихідності, що посилюється неконтрольованими плачем у героїні і муками в героя, які є ніби тимчасовою завісою, а отже, захистом від неминучості. Порівняйте:

Sobbing uncontrollably, she stood there with the sticky tears leaking through her fingers, sensing the approach of doom (Styron, 340); *Sometimes he had moods of indescribable mental anguish, sometimes moments when the veil of time and of inevitable circumstance seemed for the twinkling of an eye to be parted* (Stone, 439).

Почуття самотності та виснаженості, що постають як результат творчого пошуку, пошуку себе, своєї палітри є характерними для цього різновиду тривожності персонажа. Творчий пошук є безнадійною боротьбою, що втомлює і спустошує. Самотність і виснаженість осмислюються персонажем, відповідно, як боротьба і вогонь, образи, що є несумісними, оскільки вогонь усе-таки перемагає. Ця перемога виявляється у погіршенні загального самопочуття персонажа, який відчувається ніби пустим. Порівняйте:

ТРИВОЖНО-ФАТАЛЬНИЙ СТАН Є БОРТЬБА: *He began with his a hopeless struggle to follow nature, and everything went wrong; he ended by calmly creating from his own palette and nature agreed with it and followed. When he was miserable in his*

aloneness, he thought of the scene in Weissenbruch's studio and the sharp-tongued painter's approval of pain (Stone, 285);

ТРИВОЖНО-ФАТАЛЬНИЙ СТАН Є СПУСТОШЛИВИЙ ВОГОНЬ: *His love for nature had not died; it was simply that he no longer felt the desperate need to fling himself at a scene and recreate it. He was burned out. During the whole month of June he painted only five canvases. He was weary, unspeakably weary. He felt empty, drained, washed out, as though the hundreds upon hundreds of drawings and paintings that had flowed out of him in the past ten years had each taken a tiny spark of his life (Stone, 496).*

Поглиблення тривожності призводить до психічної виснаженості персонажа та появи у нього жахливих сновидінь та хворобливих фантазій. На відміну від тривожно-гальмівного стану, де персонажів у снах переслідує боязнь жорстокого ставлення до них, ці сни примушують персонажів усвідомлювати свою дієву та уявну провину, непотрібність у цьому світі. У персонажів з'являється думка про втрату, що є болючою та гострою і уражає життєво важливі органи, що може осмислюватися як гострий предмет. Цей тривожний стан репрезентується за допомогою описів біблейських мотивів воскресіння та мишеподібних істот одягнених у біле і чорне, які поглиблюють тривожний стан. Порівняйте:

ТРИВОЖНО-ФАТАЛЬНИЙ СТАН Є ГОСТРИЙ ПЕРЕДМЕТ: *In the dream her feeling of averted evil, of safety, of answered prayer and jubilant resurrection was so piercingly hurtful tat when she came awake, hearing Lotte's noise, her eyes stung with salty tears (Styron, 312);*

ТРИВОЖНО ФАТАЛЬНИЙ СТАН Є НДЖ: *For the first time since he had grown accustomed to his companions, their mad babblings and periodic seizures tore his nerves and ripped into his vitals. Nor was there any escape from the mouse-like, praying creatures in black and white. The very sight of them sent shiners of apprehension through Vincent (Stone, 473).*

Психофізіологічні вияви тривожно-фатального стану маніфестують сильну емоційно-психічну втому, виснаженість і самотність персонажів через їх

творчість та нерозуміння суспільством. Життя триває для них з двох причин: заради набуття досвіду та коханої людини. Усвідомлення персонажем своєї провини наближає відчуття втрати, що відображається на поведінці тривожно-фатальних персонажів.

Специфіка текстового втілення психофізіологічних виявів тривожних станів персонажа дозволяє стверджувати про можливість трагічної сюжетної розв'язки, що пов'язано з активацією генетично закладених психологічних чинників. Зовнішні емоціогенні фактори виступають лише поштовхом для появи: постійних вагань у прийнятті рішень і роздратованості персонажа, що виявляються в безпідставних фобіях і нервових зривах; замкненості, покірності на протипагу до провокативної поведінки й схильності до своєрідної гри; почуття безвихідності, провини, а також виснаженості, втомленості та самотності.

У плані подальших наукових студій перспективним видається вивчення специфіки символіки сновидінь як ірраціональної форми художнього осмислення тривоги.

Література

1. *Березин Ф.Б.* Тревога и адаптационные механизмы // Тревога и тревожность / Сост. и общ. ред. В.М.Астапова. – СПб.: Питер, 2001. – С. 134-143.
2. *Бессонова О.Л.* Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивний і гендерний аспекти: Дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.04. – Донецьк, 2002. – 463 с.
3. *Вежбицкая А.* Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики. – М.: Языки русской культуры, 2001. – 272 с.
4. *Зборовська Н.В.* Психоаналіз і літературознавство. – К.: Академвидав, 2003. – 390 с.
5. *Леонгард К.* Акцентуированные личности: Пер. с нем. – 2-е изд – К.: “Выща школа”, 1989. – 375 с.
6. *Мэй Р.* Краткое изложение и синтез теорий тревожности // Тревога и тревожность / Сост. и общ. ред. В.М.Астапова. – СПб.: Питер, 2001. – С. 215-224.
7. *Символ* / Под ред. Л.В.Стародубцевой. – Х.: ХГАК, 2001. – 102 с.

8. *Спилбергер Ч.* Концептуальные и методологические проблемы исследования тревоги // Тревога и тревожность / Сост. и общ. ред. В.М.Астапова. – СПб.: Питер, 2001. – С. 88-104.

9. *Швачко С.О., Кобякова І.К.* Структурно-семантичні особливості нетипових текстів малого жанру // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2002. – Т. 5, №1. – С. 13-18.

Джерела ілюстративного матеріалу

Fowles J. The French Lieutenant's Woman. – L.: Triad / Panther Books, 1985. – 399 p.

Kesey K. One Flew over the Cuckoo's Nest. – СПб.: КАРО, 2004. – 432 p.

Lodge D. Therapy. – L.: Penguin Books, 1996. – 321 p.

Rossner J. August. – N.Y.: Warner Books, 1984. – 557 p.

Stone I. Lust for Life. A Biographical Novel of Van Gohg. – N.Y.: New American Library, 1964. – 509 p.

Styron W. Sophie's Choice. – N.Y.: Bantam Books, 1980.

Адреса для листування:

43021 м. Луцьк, вул. Винниченка, 28.

тел. 5-12-46